

GYŐR VÁR 1594-TŐL 1598-IG.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajz melléklettel.

A mai kor gyermeke figyelem nélkül halad el a történelmi események nevezetes színhelyei mellett, részben mivel a mostani rendkívül gyors közlekedési viszonyok nyugodt szemléletre időt nem engednek, — részben pedig mivel az idők folytán bekövetkezett átalakulások a helyeket egykori alakjukból oly annyira kivetkőztették, hogy a szemlélő korántsem találja föl azon vonásokat, melyek ama történelmi helyeket korábban jellemezték. — Egy ily nagymúltú, s egykor az egész keresztény világra fontos helynek külsőjéből csak az imént rontott le a kor követelménye egy jellemző darabot, midőn Győr városának parti viszonyait, a Duna-folyó hosszán, az építendő szárnyvasút végett, rendezni kellett, s a Dunabástyának lebontása szükségessé vált; az egykor hírneves erősségből most már csak egy bástya, melyen a püspöki kastély emelkedik, maradt fenn.

Így változik folyton a város alakzata, s ki azt most terjedelmes külvárosaival látja, alig képzelheti, hogy e hely még nem is oly rég egy erős falgyűrű által aránylag szűk körbe szorított vár volt, s csak keresve találja meg azon nyomokat, melyek a múltra következtetni engednek.

A következő sorokban, előbb a régi Győr-vár erődítéseinek rövid vázlatát szándékozunk adni, azután pedig leírjuk történelmének két legnevezetesebb mozzanatát: a vár elvesztését 1594-ben és visszafoglalását 1598-ban.

A munkához kútforrásúl szolgáltak: Ortelius műve;¹⁾ Villányi Szaniszló páratlan szorgalommal írt értekezése a győri főgymnasium 1881/82. tanévi értesítőjében;²⁾ — Győr-megye és város egyetemes leírása;³⁾ — Hilgenberg Ágost, 19. gyalogezredbeli cs. és k. alezredes által a parancsnoksága alatt álló tisztikarnak tartott fölolvasás.⁴⁾ Sajnos, hogy Győr sz. k. város levéltárában — két eredeti török levelen kívül, melyekről alább említés fog tétetni — az 1594-iki eseményekre és bekövetkezett török uralomra vonatkozólag, adatok föl nem találhatók.

Győr, három folyóvíz egybeömlésénél, már helyrajzi viszonyainál és fekvésénél fogva mindenkor fontos hadászati pont vala; tanúsítja ezt, hogy már a rómaiak a három folyó torkolatát képező sarokban, mesterségesen dombot emeltek és azt castrummal látták el. — A népvándorlások áradata valószínűleg elsodorta a rómaiak alkotványát; de az avarok korában újból találkozunk Győr nevével, mikor is Nagy-Károly császár útját kelet felé, a Rába-folyó és a mögötte emelkedő gyűrű-alakú földsánczok megakadályozzák.⁵⁾ Később, a honfoglalás után, Győr belevonatván a magyar vár-rendszerbe, folyton jelentős szerepet játszott a nyugotról irányuló német támadások ellen. A tatárok, valamint a mohácsi vész után a Dunántúlt előzőnlő oszmánok érintetlen hagyták Győrt, legalább ez utóbbiak a várnak nem árthattak, mert pár hóval a gyásznapi után Ferdinánd elrendeli, «hogy Győrbe három ezernyi had küldessék». Szerepe azonban megváltozott, mivel most a kelet felől fenyegető veszély ellen kellett neki teljesítenie azon feladatot, melyet eddig nyugot felé végzett; csakhogy harcászilag kedvezőtlenebb viszonyok közt: mert míg ez utóbbi irányban két folyó és egy mocsáros

¹⁾ Ortelius 1602-ik évi nürnbergi kiadása.

²⁾ Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. (Két ábrával.) Irta Villányi Szaniszló, sz. Benedekrendű tag s főgymn. ny. r. tanár.

³⁾ Kiadva a magyar orvosok és természetvizsgálók évi nagygyűlése alkalmára, 1874. évben, többek közreműködése mellett.

⁴⁾ Nevezett alezredes úr szíves volt tanulmányának kéziratát fölhasználás végett átengedni.

⁵⁾ Győr magyar neve állítólag a *gyűrű* szóból származik.

terület szolgáltak a várnak védelmül, addig dél és délkelet felől a támadást mi sem tartóztatta föl.

A XVI. században Győr vára — mint már régebben is — három részből állott, ugyanis: a várkastélyból vagy belső püspök-várból (arx, inneres Schloss), mely a külső vártól teljesen el vala különítve; a külső várból (castrum, castellum, äusseres Schloss), ez a mai káptalandomb, melyet a várostól a Rába vize által betöltött árok és magas fal választott el; végre a városból, mely az előbbitől kelet- és dél felé terjeszkedve, a mai belváros területén, közvetlen a várfal alatt csoportosult.¹⁾ Voltak külső telkeken álló épületcsoportok, a mai Nádorváros területén, melyek külváros számba is vehetők; a mai Újvárosból 1519-ben is állott már néhány épület, de ez népesebbé csak a mohácsi vész, különösen Fehérvár eleste után (1543.) vált, midőn sok menekült Győr falai alatt keresett oltalmat.

Katonai szempontból azonban érdekesebb reánk nézve a vár és a város építkezési modorát vizsgálni, hogy a később leírandó eseményeket, különösen a városnak a török invasio után szükségessé vált gyökeres átalakítását könnyebben megérthessük. A fennmaradt adatok után ítélve, a város házainak legnagyobb része jelentéktelen, földszintes, majd fából, majd vesszőből fonott és sárral tapasztott volt. A legtöbb kőház a sz. István templom körül (mai megyeház) volt található; de ezen kőépületek is jobbadán kisserűek valának.

Győrnek fő erőssége a belső- vagy püspök-vár épületében, valamint a külső várat (káptalandombot) övező falban és ennek hosszán vonuló vizes árokban állott. E körfal korábban rondellákkal bírt, de később a falak símák. Ennek folytán annak alakzata, valamint ellenálló képessége szabatosan meg nem állapítható. Különben a régi Győr-vár csekély terjedelmű vala és nem volt jó karban; erről látszik tanúskodni Lamberg várkapitány eljárása, ki a várat fölgújítván, annak hadi szereivel együtt a török elől Bécsbe vonult (1529).

Az országban egyre terjedő török hatalom féktelenkedése, továbbá a dunántúli vidék több erős pontjának eleste arra indíták

¹⁾ Villányi Sz. id. m.

I. Ferdinánd királyt, hogy Győrnek újbóli megerősítését elrendelje, minek folytán a város árokkal és palánkkal volt körülövezendő. E munkálatokhoz 1537-ben illetve 1542-ben fogtak, de azok lassan haladtak, s utóbb öt vármegye jobbágysága volt ahhoz kirendelve.

A védőmunkák lényege abban állott, hogy a mély árok mögött kettős sorban erős czölöpkarókat ástak a földbe, ezeket ágakkal körülfonták s e kettős sövény-fal közét földdel töltötték ki; a kellő magasságra emelt fal sarkain fa-bástyákat emeltek s a fonás-kerítést kívülről besározták. De e munka még az 1556-ik évben is távol volt a befejezéstől, s megfoghatatlan, hogy mikép lehetett egy annyira fontos helynek — habár csak kezdetleges — erősítésével 20 éven át húzódozni!

A sokáig függőben maradt kérdés végleges eldöntését csak 1558-ban a törökkel kötött nyolcz évi béke folytán nyerte, még pedig olyképen, hogy a város *állandó erősítése* elhatározottatott.

Ennek sikeres kivitele végett a város egy kőből épített, bástya-erődök által védett körfallal volt körülövezendő, mely körül egy megfelelő szélességű és mélységű, a Duna és Rába folyók vize által betöltendő árok fut. A régi vár falai részben meghagyattak, de a fellegvár jellegét elvesztette; a régi várat körül folyó Rába-árok lassankint betömetett és annak helyére házak épültek. A város kerítését erős, téglafalzattal burkolt gát (Wall) képezte, mely alakjára nézve egy szabálytalan ötszöget képezett, hét szöglet-erőddel. Az északi arczvonala előtt a Duna — a nyugati előtt a Rába-folyó helyettesítették a várárkot s így nagy előnyére szolgáltak a védelemnek. A gát legkeskenyebb pontján négy ölnyi széles volt; a bástyák arczvonalaiknak hossza 35—78 mtr., a kötő-gát (courtine) 182—266 mtr. között ingadozott. A falak magassága 7—8 mtr. közt váltakozik, csak az úgynevezett Rába-bástyánál (magyar bástyának is hívták, mivel őrsége csupa magyarokból állott) kívánták a kiküldött fölvizsgáló biztosok, hogy annak magassága 9·5 mtr. legyen. A bástya-erődök oldalai és torkolatai alatt bombamentes helyiségek voltak, az élelmi- és löszerek biztos eltartására. A bástyákon belül is falat emeltek; e fal és a bástyafal közét földdel tömték ki. Az árok nem készülhetvén mindjárt a tervezett széles-

ségben, annak közepén egy három-négy ölnyi széles folyóka ásatott (cunette), melyből a víznek soha sem volt szabad kiapadnia. Az árkon kívül fekvő talaj göröngyös levén, azt egyengették és az ott nyert földet az ellenpart (contrescarpe) föltöltésére fordították. Külső védőművek ekkor még nem léteztek; azok csak a XVII. század alkotásai. Az egész erődítés az akkor egyedül divatozó olasz mintára készült, mely alaprajzát a vár a későbbi időkben is megtartotta, s a kor igényeinek megfelelően csakis az említett külső sáncozat nyerte. Kapu egyelőre csak kettő volt: az úgynevezett *bécsi kapu* a Rába folyó felé, azután a *fehértári kapu*, mely dél és kelet felé tartotta fön a közlekedést; de tervben volt egy harmadik, vagy *vizi kapu* (Duna-kapu) kiépítése is, mely az 1570. évben már teljesen elkészült,¹⁾ s a később előadandó eseményeknél fontos szerepet játszhatott. A kapuk befejezését követte az északi vonal kiépítése, vagyis a szentdombi- és Duna-bástyák, továbbá a Rábába nyúló püspökvár-bástya föllállítása, melyek falazatába rakva az 1573 illetve 1575 évszámok erről világosan tanúskodnak. Ebből következtetni lehet, hogy az erődítés ez utóbbi években végkép elkészült. Ugyanekkor Újváros nyugot felől, Révfallu és Pataház pedig köröskörül palánkkal lön ellátva. A várerődítéshez szükségelt rengeteg téglanyagot a mai Gyórsziget község területéről nyerték s ott égették, mint azt a fönmaradt Aginelli-féle rajzon a «Coquina laterum» felirat jelzi.

A vár fölszereléséről annyit tudunk, hogy az a mohácsi vészt követő években Habersfeldner Tamás győri szertáros (1557) lajstromos kimutatása szerint szegényes volt.²⁾ Azonban az erődítések befejezése után a fölszerelés is bővült; így, midőn a törökök Győr-

¹⁾ E kapura később a törökök (1594—1597) egy őrtornyocskát építettek, melynek tetején állott ama legendaszerű rézkalas, melynek megszólalása a vár keresztény kézre jutását előre jelzé. Villányi i. m. 47. l.

²⁾ 26 drb kisebb-nagyobb vastaraczk, vár- és tábori ágyúk ($\frac{1}{2}$ —6 fontos golyókra), tíz részben jó, részben rossz nagyobbféle szakállas puska, (Doppelhacken) és 250 kisebb ily nemű puska (Halbhacken); puskapor ágyúk számára 287 mázsa, kézi puskákhoz 62 mázsa; ólom 113 m.; rohamfazék agyagból, égő szerrel megtöltve és fölszerelve, mely a rohanó tömeg közé vethető: 1024 drb — 1300 drb lándzsa kőrifából, stb. — Villányi i. m. 38. l.

várába az átadás folytán bevonultak, 59 darab kisebb-nagyobb ágyút és 300 mázsa puskaport találtak abban. Végre még mint a vár előőrsei megemlítendők az 1—2 mértföldnyi távolra félkörben fekvő Andrásvár, Tarisznyavár, Világosvár, Lesvár, Mérges és Patona erődített őrházak.

Mielőtt a tárgyalandó események felsorolását megkezdենék, röviden vázoljuk a katonai helyzetet, melyben Győr-város a XVI. század utolsó tizedében volt s a minőben a török támadása találta.

Már említettük, hogy Győr fekvésénél fogva hadászatiilag nagy jelentőséggel bírt: a Bécs és Buda közti főközlekedési vonal közepén fekvő, öt mértföldnyire M.-Óvártól, ugyanannyira Komáromtól, 10 mértföldnyire Lajta-Brucktól, oly távolságban volt, hogy az említett pontokról, melyek e hadjáratban folyton a keresztény seregek kezeiben valának, könnyen nyerhetett segedelmet; de főfontossága abban rejlett, hogy uralkodott a Rába-vonalon, melynek legalkalmasabb átkelő pontját elzárta és egy Bécs felé törekvő hadsereget nagy kerülő útra, Sopron tájéka felé, kitérni kényszerítette, miután a Győrtől dél-nyugot és nyugotra terülő, a Rába, Rábca (Répcze) és Fertő vizeiből táplálkozó Hanság ingoványos területén a közlekedés társzekerek és ágyúk számára — akkori-ban — a lehetetlenségek közé tartozott. Fontos volt Győr vára azért is, mivel védelme alatt egy a Duna jobb partján Bécs felé visszahúzódó hadsereg, partot változtatva, a Szigetközön át egy menetben a Duna balpartjára juthatott, s így az ellenség közvetlen hatása alól magát kivonva, a körülményekhez mérten új irányban működhetett, vagy támadólag is léphetett föl. Nagy jelentősége volt továbbá Győrnek ez időkből politikai és nemzetiségi szempontból is, mert az oszmánok által elfoglalt vagy fenyegetett magyar nép itt találta első biztos védelmét; itt gyülekeztek a még el nem foglalt dunántúli megyék fegyveres népei, hogy azután a működő hadseregben megfelelő helyeket elfoglalják, valamint hogy erős támpontja volt egy Buda, Esztergom vagy Fehérvár felé működő hadseregnek, mely e várban élelmi készleteit biztosan lerakhatá, vagy vereség esetében abban oltalmat talált.

Épen oly kedvezők voltak a viszonyok harcászati szempontból itélve: a város teljes rónavidéken feküdt és fölötte semmiféle

magaslat nem uralkodott; a közvetlen környezet művelés alatt álló terep lévén, a várfalokról könnyen áttekinthető volt; talán keletfelé, a Duna mentén lehettek akkoriban sűrűbb ligetek, melyek a szabad kilátást gátolták, mire vall azon körülmény is, hogy az ostromló törökök — mint majd látni fogjuk — mindig ezen irányban keltek a Dunán át. A vár északi arcvonala előtt folyó Duna, melynek közepes vízállás melletti szélessége mai nap 100—110 lépés közt váltakozik, valamint a vár nyugati oldalfalait locsoló Rába folyó — 70—80 lépésnyi mederrel — számbavehető akadályul tekinthetők; habár enyhe folyásuk és sekély vízállásuk az átúsztatást mindenütt megengedte, mely körülményt a törökök fel is használták. Állandó híd a Rábán kettő, a Rábczán — mely különben főágával akkor még a mai Sziget községén fölül Pinnyéd falu alatt vonulva, ömlött a Dunába, s csak később lőn a várfalak alá vezetve — egy volt; a várból a Dunán át hajóhíd vezetett, de nem a mostani közlekedés pontján, hanem jóval alább keletnek a várarak beömlésén alúl, mivel a Dunakapu még nem épült volt ki teljesen. A vár helyőrségének létszámáról — midőn a török megrohanás történt — biztos adatok hiányával vagyunk, s csak annyit tudunk, hogy a működő hadsereg átkelése alkalmával a Szigetközbe, Mátyás főherczeg és fővezér Hardeck grófot *«erős őrséggel»* hagyta hátra mint várparancsnokot, hogy a helyet megtartsa és az ellenség ellen megvédhesse. Némileg következtethetünk a helyőrség számerejére azon csapatok felsorolásából, melyek a vár átadása alkalmával említettnek, valamint azon körülményből is, hogy a törökök a vár átvétele idején — valószínűleg a hely jelentőségének tudatában — hétezer főből álló őrséget rendeltek abba, s így mindent egybevetve, nem vélünk tévedni, ha Győrnek helyőrségét azidőben körülbelül 5000—6000 főre teszszük.¹⁾ A helyőrség vegyes ajkú volt s német parancsnok alatt állott; magyarok nagyobb számmal nem voltak közte, a kapitulációt aláírt kapitányok nevinél egy magyaréval sem találkozunk. Élelem és lőszer dolgában a vár jól el volt látva, mert még a törököknek is jutott.

E nagyobbára külföldi kalandorok, zsold- és zsákmányért szolgálva, magasabb eszményi célokat nem ismertek s csak

¹⁾ Horváth M. 7000-re teszi, de alighanem túlozva.

zsoldért küzdöttek: mi ha elmaradt vagy némileg késett, azonnal előkerült bennök a kedvetlenség, mely csakhamar ellenszegüléssé vált, s miután sem a hazaszeretet, vagy nemesebb érzés keblüket nem melengeté, hőstettekre őket erkölcsileg mi sem serkenté; csak a nyílt csatákban, rohamokban — a hol közvetlen életökért küzdének — fejtettek ki e zsoldosok megfelelő vitézséget és erélyt; de zárt helyeken, erődítések mögött, halált megvető, szívós védelemre nem igen lelkesültek.

Az 1594-ik év elején Mátyás főherceg lőn a király által a magyarországi hadi ügyek igazgatásával megbízva, míg Miksa főherceg a horvát-szlavon és szomszédos vidéken vitte a fővezérletet. Mátyás főherceg, hogy esetleg a magyarországi harctéren előforduló eseményekhez közelebb lehessen, meg hogy ily esetben a magyar és német vezérekkel (kapitányokkal) «tanácskozhassék», január hó 16-án Győrött ütötte föl hadi szállását, s úgy látszik, innét rendezte az év folyamán tervezett hadjáratokat és vállalatokat. Február hó vége felé Pálffy Miklós azon megbízást vette a főhercegtől, hogy Nógrád várát vegye vissza, mely föladatnak a magyar vezér fényesen felelt meg; Nógrád már február 27-én meghódolt. Nógrád megvétele után a főherceg a sereget Komáromnál táboroztatta, s miután a várt erősítések megérkeztek, a legközelebbi működés tárgyául Esztergomot tűzte ki, hová a sereg április 24-én érkezett meg. A vár lövetése április hó 27-én vette kezdetét és június hó közepéig tartott, mikor Szinán pasa 4000-nyi előhadával Buda alá érkezett; e hírre a hadi tanács visszavonulást határozott, s a sereg — az ellenség további mozdulatait bevárando — a Dunán átkelve, egyelőre Párkánynál foglalt állást.

Ezen intézkedés által az idő közben Esztergom felé közeledő Szinán basának szabad út nyílt arra, hogy 100,000-nyi seregével a Duna jobb partján sokkal előbb Győr alatt teremhessen, mint a főherceg, kinek menetvonala a balparton nemcsak hosszabb, hanem annyiban is hátrányosabb vala, hogy több folyón át vezetett és a Dunán való átkelésnél időt rabló hídverésre is kényszerült. Azon felül ezen eljárás által az egész Dunántúl védelem nélkül maradván, martaléka lőn a török sereg könnyű lovasságának; egyúttal sorsukra hagytak a nagy erővel szemben amúgy is tart-

hatlan kisebb helyek, mint Tata, Sz.-Márton, melyek őrsége a hátráló sereghez csatlakozhatott volna, ha az a jobbraton maradvá útját Győrnek veszi, melynek fölmentésére később azután oly kerülő úton igyekezett. Mikép magyarázható meg a fővezérllet ezen eljárása? Hadászati szempontból hibásnak mutatkozik, mivel a rövidebb és előnyösebb működési vonalat föláldozza; az erők számarányából sem lehet eléggé megmagyarázni, mivel Szinán pasa százezernyi seregéből, melylyel Buda felől közelgett, egy jelentékeny rész, — mint nem harczoló — levonható, a keresztény sereg pedig a dunántúli megyék dandárai által 20 ezernyi fővel szaporodott s ekkép 70,000 ezer harczost számlált: oly tekintélyes had ez, melylyel a legkomolyabb vállalatokat is meg lehet kísérelni. Azonban minden jelenség oda mutat, hogy a számra szép sereg nem volt képes nagy föladatok megoldására: fegyelmetlen vala. Számos egykorú forrás szól erről, s magyarázza vele a főherczeg eljárását. Hozzájárúlt ehhez még, hogy a sereg a hat heti várivás fáradalmi és veszteségei következtében nem valami kitűnő állapotban volt, s döntő csata előtt nyugalomra és rendezkedésre szorúlt. Figyelembe veendő végre még, hogy a főherczeg Komáromot mint élelmi és hadi szereinek főraktárát és dunai hajóhadának gyülekező helyét tekintvén, e pontot mielőbb elérni és biztosítani kívánta, a mi az adott viszonyok természetéből folyó kívánság volt. Csak az kár, hogy az alkalom, a folyamon átkelve a Tatával vesződő török hadsereget megtámadni, elmulasztatott.

Július hó 9-én, a magyar-német sereg annak hírére, hogy az Esztergom alá érkezett török fővezér útját Tata felé folytatja, sátrait főlshedé és sietve Komárom felé haladt.

Szinán pasa a lőszer és eleség hiányában szenvedő Tatát július hó 13-án megvette s innét — miután előbb Sz.-Márton is hatalmába esett,¹⁾ seregét háborítlanul vezeté Győr alá, hová július

¹⁾ Szt-Márton átadására vonatkozik azon két eredeti török levél, mely Győr sz. k. város levéltárában őriztetik — fájdalom az egyedüli okmányok azon időszakból — s melyek egyike — néhai Czech János városbíró fordításában — így hangzik: «A szent Mártoni vár lakosai, kik kegyelemért esedezének, ezennel a szabad elköltözésre felszabadítatnak, oly feltétel alatt, hogy a várt szerződéskép feladják. Költ Silkide' (július) hava derekán a Hedsira 1002. évében» (azaz: 1594 Kr. u. sz. u.) Utóírás:

15-én érkezett és a vártól egy fél mérföldnyire, annak keleti és déli arcvonala előtt, a Kiskuti- és Pánzsza patakok mögött olyképp foglalt állást, hogy jobb szárnya a Dunára, balszárnya a Rába folyóra támaszkodott.

A magyar-német sereg Komárom alól, a Duna balpartján haladva és azon átkelve, szinte Győr alá érkeze és a Szigetközben, Révfülu és Pataháza körül, a vár északi arcvonalával szemben szállott táborba; balszárnya a Kis-Dunára volt támasztva és egy földsánczczal (talán a mai Likócs pusztával szemközt) földve; a jobb szárny, mely kiválóan lovasságból állott, — a Rába- és Rábcza folyók közti területen, a mai Györsziget és Újváros helyén, mely akkor alig pár házból állott és leégve romokban hevert, foglalt helyet.

Fölmerül most azon kérdés, nem-e lett volna helyesebb, ha a főherczeg a Rába mögött foglal állást, mi által nem csak épen úgy megakadályozhatta volna Győr ostromát, mint a tényleg elfoglaltban, hanem közlekedéseit, Béccsel és a Lajtán túli vidékkel is könnyebben megvédhette volna, melyekre a török fővezér szándékai főképp irányulni látszottak; ez állásból azon fölül az esetleg Sopron felé szándékolt megkerülés, vagy Pápa környékére intézendő portyázás is fenyegetve lett volna. Azonban a török sereg

«Kezünkbe szolgáltatták minden fegyvernémüket és csupa öltözeteikben elhagyták a várt». A hátul látható pecsétnyomatnak (stampiglia) ez az értelme: «Sinan ben Ali. Oh! Isten te teljes vagy kegyességgel és irgalommal, de én bűnökkel, bocsáss meg nekem». — A második, magyar szövegű így szól: «Én Mehemet Passa Istennek is akaratiából tereők Császárnak vezére és Urumelly beglerbége (L. S. L. S.) fogadjunk az mij hitwunkre tisztességwunkre az én attiammal Szerdárral eö nsgával egietembe így hogj myde bantas nekwl Szépen el bocsatwnk mynden hozad tartozokval egieteben; Isten akaratiából hitemnek ura es igaz vagiok es az teob passák és Jancsár aga feleöl myndenek feleöl felelwnk». Kívül újabb írással: ad Capta St. Martini. — Azon felül egy külön jegyzet erre vonatkozólag azt mondja: Achmed török pasa és tolmácsa Theologos Sándor, úgy Salik bey és Hafiz aga őrnagyok Döbrönthei Gáborral mint provincialis Commissariusal az 1835. esztendei Július 29-én regvel e levéltárban levén, még az 1594-ik esztendei Julius derekán Mehemet pasa által, a Szentmártonyi vár átvételéről, az abban akkoriban volt katonaságnak adott s itt levő török levelet, kezében vévén, elolvasta.

túlsúlyával szemben a főherczeg — úgy látszik — nem bízott hadainak számbeli és erkölcsi erejében, mihez az is járult, hogy folyton várta a megígért segélyhadakat, melyek azonban egyre késtek, s így az összeütközésre, mi által döntő események következtek volna be, minden alkalmat került. Czelja tehát csakis az lehetett, hogy a vár közelében táborozván, annak vívását megnehezítse; a fölmentést csak az erősítések megérkezése után tervezvén. E szándékra nézve a Szigetközben választott táborhely annyiból volt kedvezőbb, hogy nem volt oly könnyen megtámadható mint a Rába mögötti, s nem hívta ki közvetlen támadásra a török fővezért, ki a Rába mellett táborozó keresztény sereget népeinek egész zömével okvetlen megtámadta volna, hogy a fölmentésre törekvőket a vár alól elzavarván, magának egyszersmind utat nyisson Bécs felé. Ezt pedig a keresztény fővezérlet mindenkép elkerülni törekedett.

A törökök tettek is kísérletet ezen irányban és kisebb csapatokat a Rábán és Rábczán átúsztatván M.-Óvár felé kalandoztak, sok helységet fölperzselték, a népséget elhajtották és tetemes kárt okoztak. Visszatérő útjokban azonban Nádasdy magyar vezér rajtok ütvén, a törököket megugrasztá és jó számot közülök levága.

Különben a főherczeg sem nézte tétlenül a török sereg készülődéseit a vár bekerítésére. Július hó 19-én a keresztények becsaptak a török táborba és az első meglepetés alatt azok közül többet levágtak; de a nagy erő által visszanyomva — miután két lovaskapitány, Rossen és Herman Gy. halva maradt — hátrálni kényszerültek. Reá következő nap, július 21-én Pálffy és Braun főkapitányok csapatai Komáromnál egyesítlvén, a török sereg utócsapatait közösen megtámadták, Szimán basa élmezési főnökét 120 törökkel elfogták, sokat levágtak, 150 lizttel és rizszsel megrakott tevét és 30 öszvért ejtettek zsákmányul. E fegyvertény, az ellenség fő működési vonalát fenyegetvén, úgy helyes hadászati fogalmazása valamint erélyes végrehajtása által a két nevezett vezér kitűnő katonai tehetségére vall.

Július hó 21-én a vezérlő főherczeg a várat elhagyta és főhadiszállását a szigetközi táborban ütötte föl; egyúttal várparancsnokul Hardeck Ferdinánd grófot nevezte ki és *erős őrséget* adott keze alá, hogy e helyet megvédje és megtartsa. Talán nesztét véve Szinán, hogy a főherczeg a várból eltávozott, mivel ugyan az nap

egész seregével a vár alá közeledett, a vívóárkokat megkezdeté, és nagy erővel folytató. A törökök az ostrommunkával annyira serénykedtek, hogy ostrom-ütegeik egy része még az nap készen volt, s így július 25-én a várat lövetni kezdhettek; az árkolást mindegyre folytatták. A következő nap (július 26.) 300 janicsár átkelt a Dunán és a keresztény sereg balszárnyát védő földsánczot hevesen megtámadta; a sánczokban levő 400 Schönberg-féle gyalogos magát gyáván kiszorítani engedte s nagyobb részt fogságba esett. Azonban Medici János ezredes, látván a bajt, Kolonics lovas puskásaival, a szász német lovasokkal és 500 olaszszal a helyszínére sietett és a sánczba behatolt janicsárokat, 150 társuk veszteségével abból kiverte. Még ez ütközet folyama alatt 5000 tatár és török valamivel alább szintén átkelt a Dunán és a keresztények táborára tört; ezek ellen Pálffy Miklós a saját lovas puskásaival és német lovassággal indult; hozzá csatlakozott maga a főherczeg, testőr lovasaival, s oly hévvel támadták meg a törököket, hogy alig 500 bírt közülök a túlpartra menekülni.

Általában e kisebb-nagyobb csatározásokban a magyar-német sereg csapatai szép vitézséggel harczolának; így például Braun komáromi parancsnok emberei a hó vége felé 70 portyázó tatárt Nádasdy főkapitány magyar harczosai, a pápai várparancsnok hozzájárultával majd 3000-nyi végvidékbeli törököt vágta le.

Ez alatt a munkát a törökök nagy erélylyel folytatták és újabb ütegekből augusztus hó első napjaiban a várat ismét erősen ágyúzták, árkaikat pedig oly közelre hozták a várfalakhoz, hogy azokból apró fegyverrel lövöldözhettek a várba; sok golyó a falakban akadt meg, de a városban az épületek is sokat szenvedtek a nehezebb lövegek által; három főtüzért pedig halva teritének földre: mi a várban nagy riadalmat okozta. Nemcsak a helyőrség volt talpon, hanem a városbeliek közül is sokan köveket hordtak föl a várgátra, miután azon meggyőződésben volt mindenki, hogy a roham minden perczen bekövetkezhetik. Maga Hardeck is a bástyákon tartózkodott és karján lösebet kapott.

A török nagyvezír egyre háborgató a keresztény sereget; augusztus 5-én, reggeli 5—6 óra közt, négyezer tatár Győrön alól a Dunán átúsztatott, olyképen, hogy lovaik farkába kapaszkodtak, ostoraikat jobb kezökben, meztelen kardjaikat szájakban tart-

ván; 600 török gyalogos pedig összekötözött hosszú fadarabok segélyével úszott át; partra érve, azonnal a már említett föld-sáncznak rohantak, azt be is vették és a benlevő ágyúkat a magyar-német sereg táborára irányozták; azután a környékbeli helységeket kezdték rabolni és égetni, míg a főherczeg, e becsapásról értesülvén, a táborban riadót veretett és nagy csapattal ellenök indulván, oly erélylyel támadta meg a garázdálkodókat, hogy kevés menekült közülök.

Augusztus hó 8-án ismét 3000 tatár kelt át a Dunán és miután egy falut (talán a mai Bácsa) fölperzselt, a táborot akará meg-támadni; midőn azonban az ellenök nyomuló lovasságot észre-
vék, kardjaikat, nyílaikat és íjaikat elhánják, lovaikat a Duna felé fordíták s vágatva menekülni törekvének; de már útközben közü-
lük sokat levágtak, a folyóban úszók közül pedig majd 2000 lelő-
vetett, úgy hogy a víz tele volt holttestekkel és gazdátlan paripák-
kal, minek folytán az üldözők úgy fegyverek mint lovakban gaz-
dag zsákmánnyal tértek vissza táborhelyeikre.

Az ostromlók egyre bővíték és szaporiták földműveiket, a mit megakadályozandó, augusztus hó 9-én a várórségnek egy magya-
rok és németekből álló csapata kirohant és a fehérvári kapú előtt
emelt sánczot elfoglalva, s a janicsárokat abból kiszorítva, 200 török
harczost — köztük két béget — valamint a segélyre siető török
lovasokat is levágta; a sánczban öt ágyú beszegeztetett és négy
hordó lópor, golyók, fegyverek, négy szép zászló és több más
értékes tárgy zsákmányul ejtetett.

A törökök ostromütegeikkel közelebb jutván a falakhoz, hatá-
sosabb tűzér-támadást bírának kifejteni; ennek daczára az ostrom
alá fogottak harmadízben kirohantak a török sáncz ellen, azt elfog-
lalták és a segélyre siető törökök nagy részét felkonczolták, mi
közben a várbeli ágyúk is tetemes kárt okozának az ellenség
soraiban.

A török fővezér, czelba vett műveleteinek elősegítésére, idő-
közben Budáról egy hajóhidat rendelt Győr alá, miről Pálffy érte-
sülvén, Komáromba sietett s Braun várparancsnok csapataival
egyesülve, a hajóhidat elfogta.

A vár megtámadt oldalát körülfogó vívóárkokon ezalatt a
törökök folyvást dolgoztak és augusztus hó 12-én oly közel jutot-

tak, hogy a fölhányt földnek egy része a várárokba gurult, tehát elértek a várárokhoz; egyúttal megkísérlék az árkot galyak- és rözse-kötegekkel kitölteni, mit azonban a várbeliek heves tüzelés által meggátlának.

A következő napokban (auguszt. 14.) a törökök ismét egy új földművet hánytak föl a fehérvári kapuval szemben és azt a gátfal-lal egyenlő magasra emelték; erre 100 ökor segélyével egy nehéz faltörő ágyút törekedtek fölvontatni, de igyekezetök dugába dőlt, miután az ágyú megfeneklett. Ugyanakkor két előkelő pribék (szökevény) délczeg paripákon átszökött a keresztényekhez, s azon hírt hozta, hogy a törökök a várárkot a készletben tartott rözsekötegekkel kitölteni akarják, s következő nap rohamra készülnek a vár falai ellen. Ennek kellő fogadására a várbeliek minden intézkedést megtettek.

Az előre jelzett roham elmaradván, az ostromlottak 2000 emberrel, Hardeck gróffal élükön, újból kirohantak (auguszt. 17.), de a vállalat nem sikerülvén, nagy veszteséggel visszatérni kényszerültek. Ugyan az nap éjjelén az ellenség, miután mozsár-ütegei már fölszerelve voltak, tizenhatsz bombát röpíté a városba, a nélkül, hogy nevezetesb kár esett volna.

Szinán pasa most az egyesült hadak figyelmét más irányba terelni kívánván, nagyobb szabású tüntetést rendezett; e végből húszezer tatár átúsztatott a Rábczán és az osztrák határ felé majdnem Bécsig portyázott, s mindent mit útjában talált, pusztított, égetett. Nemkülönben a Ferhát pasával bejött nyolcezer török a Nádasdy által védelmezett dunántúli vidékre rontott, s különösen M.-Óvár felé kalandozott. Nádasdy ezt hírül vevén, utánok siette, s velök megütközvén 800-at lekaszabolt, a foglyokat fölszabadítá s a rablott zsákmányt elszedé.

A török fővezér ezen eseményekből azon meggyőződésre jutott, hogy a keresztények seregét ily kisebbszerű támadások által nem képes a megszállott vár alól elriasztani, a míg pedig az be nem következik, kevés reménye lehet annak hamaros bevételéhez. Ennek folytán döntő cselekedetre határozá el magát, s mivel időközben a Duna áthidalásához szükséges anyag is megérkezett, a keresztény tábor megtámadását rendelé el. Intézkedései szerint először is augusztus hó 29-én nagyszámú török csapat kelt át

a Dunán (alkalmasint Bácsa és Vének falvak közt), részben sajkákon, részben úsztatva és a keresztényeket az ottani földsánczból kiverték; ezután azonnal hídveréshez láttak, minek befejeztével a török hadsereg nagy része azon átkelt és a keresztény táborat az éj folyamán váratlan megrohanta; habár a meglepettek magukat makacsul védelmezték, az aránytalan túlerőnek engedni kénytelenültek, különösen mikor a törökök a szekérvárat — a mely a tábornak most már egyedüli védhető pontja volt, — elfoglalák.

Ekkor nagy fejtelenség állott be, s kiki menekült a hova lehetett. Mátyás főherceg udvarával és a főbb tisztekkel csak nagy nehezen jutott M.-Óvárra, a gyalogság és a szekérsz-legénység közül, a ki tehette, Zámolyon át Hédervár felé húzódott hátra, míg a lovasság, mely a Rába és Rábca folyók közt táborozván, a Dunán át nem kelhete, a vereség hallatára a bécsi főúton, Öttevényen keresztül Moson és M.-Óvár felé hátrált, a hol is az első megállapodás után a szétugrasztott csapatokat rendezni kezdék. Rengeteg volt a kár, melyet a vezérelt e hanyagsága a keresztény seregre hozott; a sátorok, szekerek, élelmi szerek, ágyúk és lőszer, irodák és pénztárak telve a zsolddal, ezer szekér és 200 hajó eleséggel rakodva, azon felül tíz fölszerelt gálya, melyeken százhusz löveg vala, mind török zsákmány lett. Kétezer levágott keresztény maradt a harctéren, valamint jó számmal törökök is, kiket fosztogatás közben vagdaltak le.¹⁾ E diadal után a törökök azonnal hozzáláttak a portyázáshoz és a vidék számos falvát földúlták; szeptember hó 6-án M.-Óvártól egy mérföldnyire átkeltek a Dunán, rárontottak a Duna és Rábca közti helységekre és a népséget mindenkép sa nyargaták.

A török nagyvezír az aratott győzelem által főohaját, a keresztény hadak Győr alóli elűzetését, teljesülve látván, hagyta azokat hátrálni, s azonnal a várnak minden oldalról bekerítéséhez látott; a magyar-német sereg táborhelyeit Győrtől északra és nyugotra elfoglalván, ott is azonnal ostrom-ütegeket építtete s a várat onnét is löveté; mi azonban inkább csak íjesztésnek vehető, miután a közbenfolyó Duna miatt a támadásnak ez irányból nyomatéka nem lehetett. Annál erélyesebben folytatta Szinán az ostrommunkákat

¹⁾ Ortelius, 235. l.

a délkeleti és déli oldalon, hol a vívóárkokkal a falakhoz helylyelközzel már 100 ölnyire jutottak; a várárkon keresztül pedig — habár még rés a falban nem volt törve — töltés építtetett, mely a bástya elleni rohamoknál híd gyanánt szolgált; a bástya egyszerűsmind aláaknáztatott.

Ily előkészület után a törökök *szeptember hó 13. 14. és 15. napjain* a várat reggeltől estig hevesen agyúzták és a megtámadt bástya és környéke ellen (a hol egyik másik akna fölrobbanása némi rést nyitott) többszörös erős rohamokat intéztek; ezeket azonban a vár falain küzdő őrség — különösen a löfegyverek használata által — mindannyiszor visszaverte. Így folyt ez még vagy tíz napig; a törökök úgy a vár lövetését, mint a rohamokat egyre folytatták és egyes aknákat vájtak a fal alá s habár erőfeszítéseiket kézzelfogható siker nem is jutalmazá, annyit mégis elérének, hogy a főszereg elvonulása által magára hagyott és külségelet nem remelő várőrség elszántsága alábbszállott.

Ezek lehettek azon okok, melyek Hardeck grófot arra indíták, hogy *szeptember hó 26-án*, a helyőrség parancsnokaival tartott tanácskozás után, a helyet továbbra nem tarthatónak jelenté ki, s a vár építőmesterét (a mai hadmérnöki főnök), az urbinoi származású Berlini Miklóst, kinek az említett tanácskozásban döntő szava lehetett, Szinán pasához küldé alkudozni és három napi fegyverszünetet követelni, kijelentvén, hogy ennek letelte után hajlandó az erősséget azon föltétel alatt átadni, hogy a helyőrség lobogó zászlókkal, teljes fegyverzetben, paripáival és podgyászával a várból kivonulhat, kíséret mellett M.-Óvárig vezettetik, míg a betegek és sebesültek hajókon lesznek biztos helyre szállítandók. A szerződés biztosítása fejében mindkét részről túsok adattak. A török nagyvezir nem tett kifogást.

E kölcsönös megállapodások alapján Hardeck *szeptember hó 29-én* reggeli 10 órakor, díszruhába öltözve, tollas kalappal, a csapatok élén a várost elhagyá; utánna a törökök azonnal bevonultak és azt, a megállapodások szerint, minden hadi készletével, úgy mint 59 darab nehéz és kisebb ágyú, 300 mázsa lőpor, 2000 akó bor, nagymennyiségű liszt és eleséggel átvették. ¹⁾

¹⁾ Ortelius, 236. l.

A gróf, ki az alsó-ausztriai gyalogosok és Gatzenköfler százados legényeivel az előcsapatot kepezte, az alku értelmé szerint bántatlanul haladt Óvár felé; azonban a hátulso csapatot képező felső-ausztriai gyalogságot, a «győrvidéki zsoldosokat» és az olaszokat a kísérő törökök a Ráboza-hídnál (mai Abda falu) váratlanul és hitszegő módon megtámadák, kifoszták s csak életöket kímélék meg. A kivonult várórség az első éjjet Ötvenyén tölté és másnap M.-Óvárhoz érkezett, hol Hardeck gróf feketébe öltözött és a főhercegnél kihallgatást kért, de a főherczeg által el nem fogadtatott.

Az előadott eseményekre nézve megjegyzéseink a következők: A működő hadsereg állapotát és létszámát tekintve, kétségtelen, hogy a viszonyok kedvezők nem valának. Eltekintve azon már említett körülménytől, hogy a fegyelem gyöngé lábön állott, a létszám-viszonyok is napról-napra kedvezőtlenebbekké alakultak; mert egyrészt nemcsak az Esztergom alatt szenvedett veszteségek csökkenték az eredeti létszámot, hanem a magyar fölkelő csapatok azon részének elbocsátása is, melynek szolgálat ideje lejárt, vagy tüzhelyeinek megvédése végett szabadságoltatott. Győr-várnak őrsége Fessler szerint 6000 főből állott; nevezetesen: a «győrvidéki zsoldosok» mint állandó béke-őrségből; ezer olasz zsoldosból Rossi Nándor parancsnoksága alatt; továbbá Alsó- és Felső-Ausztria tartományok által kiállított gyalog zászlókból Zinn Antal, Greise Rezső, Rechberger Gaudenz, Siegesdorfer Ehrenfried és Bleichrot Jeremiás vezetése alatt; ezekhez járult 140 huszár, Izdenczy János parancsnoksága alatt. Ha egy-egy zászlóalj erejét 300 emberre tesszük és a rendes őrség számát kétezer ötszázra, a védő őrség összes száma az olaszokkal, de a huszárokon kívül, ötezer embert tenne. E létszámból természetesen levonandó az ostrom és kirohások okozta veszteség, s így könnyebben összeegyeyztethető a várórség létszáma Ortelius azon később előforduló megjegyzésével, mely szerint a vár átadása miatt indított hadi törvényszéki eljárásban 2600 gyalogos bizonyos bírsággal sújtatik, míg a többi 300 (ordinari fahnen), kikkel Hardeck a történeendőket nem közölte, — minden felelősség alól fölmentetik.

Az egyesült hadak által foglalt állásra nézve nézetünket már korábban elmondtuk, s csak annyit adhatunk ahhoz, hogy az állás

még sem volt oly megközelíthetlen, miként a fővezér azt képzelé; különösen feltűnő a balszárny gyöngesége, mely csak egy földsáncz által volt fődözve, melyet azonban a törökök minden megrohanásnál elvettek. A lovasság állása a Rába és Rábca közt sem bizonyult czélszerűnek; az utolsó és döntő török támadásnál a lovasság nem bírt onnét a szorongatott tábornak segélyére sietni.

Élelem és hadi szerek dolgában nem lehetett panasz; mutatja ezt ama gazdag zsákmány, melyhez a törökök jutottak.

A folyók mögött vett s azok által megszakított felállításnál fogva a vizek mentén végbemenendő hadműveleteknél a rendelkezésre álló hajóraj fontos szerepre lett volna hivatva; de úgy látszik e körülményt a hadvezérllet nem eléggé méltatta; csak egyszer látjuk azt fölhasználva, de ekkor is megkésve szállítá a csapatokat a harcztérre, — midőn pedig azok e körülmény folytán részlegesen visszaverettek, nem volt kéznél a beszállásnál, mi okból sok ember a folyóba veszett.

A várórségnek magatartását tekintve, arról csakis dicsérettel lehet megemlékezni; négy nagyobbabaszabású kirohanás az ellenséges vívóárkok valamint a körülzáró sereg ellen, — az ez alkalmakban mutatott vitéz támadás és szívósság a mindenkor túlerőben levő ostromlók ellen, arra vall, mikép a csapatokat vezetők ismerték és igen helyesen alkalmazták ama szabályt, mely szerint egy erősséget mindenek előtt a vár falain kívül kell megvédelmezni, s a külső terepnek minden lépését csak harczolva átengedni. De nem csak a helyőrség tette meg ebbeli kötelességét, hanem a város lakosságáról is föl van jegyezve, hogy a várható roham alkalmával a bástyákon jó szolgálatokat végzett, löszereket, köveket stb. hordván helyre. Kár, hogy e támadások majdnem mindig az ellenség ostromművei ellen irányultak, tehát az ellenség erejére találnak és ennek folytán csak korlátolt sikert eredményezhetnek. Ellenben a táborban álló hadsereg részéről kellett volna több ízben, nagyobb szabású és az ellenség szárnyát (különösen annak hadászati, vagyis jobb szárnyát) átkaroló támadást intézni, összeköttetési vonalát Budával fenyegetni, stb.; mi azonban csak egyszer — de akkor is balsikerral — lőn megkísérelve, habár épen ez oldalon a törökök megmutatták, mikép kell a Dunán átkelni és a táborozókat fölzavarni.

A biztosító szolgálat azon felületessége, mely megengedé, hogy a törökök, alig 3000 lépésnyire a tábor alatt, a Dunán átkelnek, egész nap hídveréssel foglalkoznak és a reá következő éjjel a csapatokat mégis váratlanul meglepik, — mentségre igényt nem tarthat.

Ha a nagyvezír eljárását tekintjük, el kell ismernünk, hogy az céltudatos, határozott és erélylyel párosult volt. Már elindulása Esztergom alól és gyors haladása a Duna jobb partján Győr alá, nem törődve a keresztény hadsereggel, mutatja, hogy közelebbi föladatával tisztában volt s annak kivitelénél mellékes tekintetek által magát akadályoztatni nem engedé. Igaz, hogy seregének számereje ez irányban öt azon elővigyázat alól fölmenté, melyet kevésbé kedvező viszonyok közt a hadvezérlet figyelmen kívül nem hagyhat. Az ostromlás foganatosítása és az a körül tanúsított serénység, a fővezérnél erélyre, a munkálatok végrehajtásával megbízott csapatoknál ügyességre vall. Sajnálunk kell, hogy az ostrom alatt kifejtett tüzer-támadás erejéről, illetve annak eszközeiről biztos adataink nincsenek; hogy azok különben nemcsak a cél elérésére elégségesek voltak, hanem részben hatalmasak is lehettek: a száz ökör által vontatott nagy ágyú és a nehéz bombákat vető mozsarak mutatják. A megtámadt arczvonall¹⁾ részbeni aláaknázásából, úgy szinte a várakó áthidalásából az ostromlók vakmerőségére, valamint a védelem lankadó erélyére kell következtetnünk.

De Szinán pasa más irányban is megmutatá, hogy föladatának magaslatán áll, midőn nem csupán a vívás alá fogott helylyel foglalkozott, hanem az egyesült hadsereget is visszanyomta, s e mellett a vidéket élelmezés céljából pusztítá s portyázóit egész Bécs alá küldé. A folyókoni gyakori átúsztatás és a keresztényekre rajtaütés, az osztrák határok felé kalandozás, végre a sereg táborának megtámadása: a viszonyok helyes fölfogásáról tanúskodnak.

Hardeck grófról és bűntársairól úgy vélekedünk, hogy az ellenök követett eljárás elég szigorú volt. Hardeck Ferdinánd gróf

¹⁾ Győr mai lakóit érdekelni fogja, hogy a megtámadt bástya az alsó Duna-utca azon részén volt, a hol most a postahivatal, a szemközt fekvő házak és a Bisinger-telek sarokháza áll.

és Berliini Miklós a hadi törvényszék ítélete folytán, mely őket kötél általi halálra ítélte, a mit azonban a császár fejevételre enyhített, — 1595-iki június hó 16-án reggeli 9 órakor, Bécsben, az «am Hof» nevezetű téren pallos által múltak ki.

Hogy mennyiben volt ez ítélet katonailag is indokolva, azt csak a periratokból lehetne megállapítani. Előttünk úgy tetszik, mintha a gróf inkább csak bűnbakul szolgált volna, mert Győr elvesztésében a működő sereg fővezérletének legalább is annyi része volt — ha nem több — mint Hardeck grófnak.

Egész Magyarország felzúdult Győr elesésén, s mivel a működő sereg fővezérletét — mely e bajt megelőzhetne volna — felelősségre vonni nem lehetett, a védő parancsnokok fejének kellett porba hullani.

KOZICS LÁSZLÓ.